

Lunds Universitet
Statsvetenskapliga institutionen

STVA21
VT11
Handledare: Anders Sannerstedt

Zambias demokratiseringsprocess

Civilsamhällets roll och betydelse

Rebecka Sandheden
Oscar Alexandris

Abstract

Zambia styrdes i nästan tre decennier av samma auktoritära ledare, vilken avsattes år 1991. Uppsatsen utreder civilsamhällets roll och betydelse i landets demokratiseringsprocess fram till år 2001, där särskilt fokus läggs på perioden innan och efter parlamentsvalet år 1991. Vi påvisar hur civilsamhället i avsaknad av en politiskt engagerad opposition blir den faktor som driver på landets demokratiseringsprocess. Faktorer såsom socioekonomisk situation och korruptionsnivå bidrar till civilsamhällets agerande. Efter så lång tid av auktoritärt styre är den odemokratiska politiska strukturen i Zambia svårföränderlig. Det politiska livet domineras av eliten i samhället, vilka inte har några incitament att demokratisera landet. Civilsamhällets kraft att påverka landet i en demokratisk riktning är efter den inledande transitionsfasen av denna anledning liten.

Nyckelord: Zambia, civilsamhälle, demokrati, Afrika

Antal ord: 8924

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Syfte och frågeställning.....	1
1.2	Avgränsning	2
1.3	Metod och material.....	2
1.4	Disposition	3
2	Teori	5
2.1	Definition av demokrati	5
2.2	Teori om demokratiseringsprocessen.....	6
2.2.1	Transition mot demokrati	6
2.2.2	Demokratisering	6
2.2.3	Demokratins konsolidering	7
2.3	Teori om civilsamhälle.....	7
2.3.1	Definition av civilsamhälle	8
2.3.2	Civilsamhällets roll i demokratiseringsprocessen	9
3	Empiri	12
3.1	Zambias politiska bakgrund	12
3.2	Zambias demokratiseringsprocess.....	12
3.3	Civilsamhället i Zambia	16
4	Analys	19
4.1	Bakomliggande faktorer för civilsamhället.....	19
4.2	Civilsamhällets betydelse för demokratiseringsprocessen.....	20
4.3	Politiska strukturer svårföränderliga	22
5	Slutsats	24
6	Referenslista	26

1 Inledning

Som ett resultat av påverkan från civilsamhället håller Zambia, för första gången på närmare två decennier, fria val år 1991. Därmed tvingas Kenneth Kaunda, landets president sedan självständigheten, att avgå (Baldwin, 2010:297).

Landet hade en stor andel fackligt organiserade arbetare, vilket skapade goda förutsättningar för civilsamhället att fylla det politiska tomrum som förelåg då någon opposition inte tilläts. Det är också rimligt att anta att den demokratiseringsvåg som svepte över Östeuropa under slutet av 1980-talet skapade medvetenhet om demokrati hos befolkningen (Karvonen, 1997:110).

Zambia hade alltså goda förutsättningar för demokrati i slutet av 1980- och början av 1990-talet. Trots detta uteblev demokratiseringen av landet, något vi i denna uppsats vill utreda anledningen till.

Vilken roll och betydelse har egentligen civilsamhället i Zambias demokratiseringsprocess och hur fungerar dess mekanismer?

I litteraturen fokuseras ofta på elitsamhälle (Gill, 2000:59), medan civilsamhället som förklaringsfaktor till demokratisering tillskrivits vikt först på senare tid (Boussard, 1998:148). Vi vill studera fallet Zambia utifrån dessa perspektiv och försöka finna en förklaring till landets uteblivna konsolidering av demokrati.

1.1 Syfte och frågeställning

Vi avser med denna uppsats att utreda förklaringskraften hos civilsamhället vid sidan av andra variabler för ett lands demokratiseringsprocess.

Inom statsvetenskaplig demokratiteori finns skilda uppfattningar om vad som ryms inom begreppet samt vilken roll och betydelse civilsamhället ska tillskrivas. Å ena sidan anses civilsamhället som en viktig pådrivande kraft i en demokratiseringsprocess (Boussard, 1998:148), å andra sidan skildras civilsamhället generellt som svagt och beroende av andra faktorer (Gill, 2000:59). Mot denna bakgrund tycker vi det är intressant att undersöka ett land vars demokratiseringsprocess sägs vara sprungen ur *mass civic action* (Letki, 2009:164). Målsättningen med uppsatsen är således att besvara frågan:

Vilken roll och betydelse kan civilsamhället tillskrivas i Zambias demokratiseringsprocess?

1.2 Avgränsning

Uppsatsen tar sin början i samband med att Zambia erhåller sin självständighet från brittiskt kolonialstyre år 1964. Därefter behandlas den övergripande händelseutvecklingen fram till valet år 2001. I demokratiseringsprocessen kommer fokus att ligga på transitionen mot demokrati, vilken inleds under slutet av 1980-talet. Valet av fokus grundar sig i att effekten av civilsamhället, vid sidan om konsolidering, är som mest påtaglig i denna fas. Eftersom vi anser att Zambia ännu inte närmat sig konsolidering av demokrati behandlas denna fas i demokratiseringsprocessen endast ytligt. Tidsramen för uppsatsen är avgränsad dels på grund av den tidsbegränsning som förelåg uppgiften, dels av den anledningen att perioden fram till år 2001 är viktigast ur civilsamhällelig aspekt.

Trots att uppsatsen rör civilsamhället är vi medvetna om att demokratiseringsprocessen föregås av flertaliga faktorer, såväl externa som interna. Med hänsyn till detta kommer ett resonemang att föras kring andra faktors betydelse då de är viktiga i sammanhanget, däremot kommer dessa inte att analyseras på ett djupare plan.

Gällande definitionen av demokrati begränsas uppsatsen till representativ demokrati. Vidare kommer vi inte att behandla rättsystemets beskaffenhet i landet, annat än hur resultatet av denna speglar sig i demokratin, exempelvis genom valfusk. Redogörelsen för civilsamhället i Zambia avgränsas till de organisationer som tillskrivits en betydande roll i demokratiseringsprocessen enligt vår uppfattning.

1.3 Metod och material

Metodvalet för uppsatsen är en fallstudie, eftersom frågeställningen är begränsad till en specifik kontext och ett händelseförlopp. Valet grundar sig uteslutande i de förutsättningar och begränsningar om tid som föreligger. En komparativ fallstudie alternativt en fåfallstudie hade dock med fördel kunnat genomföras för att tillgodose forskningens generaliserande ambitioner.

Civilsamhället utgör bara en bland flertalet oberoende variabler som i litteraturen ofta används för att förklara den beroende variabeln demokratiseringsprocess. Vidare är såväl definitionerna av begreppen som sambanden dem sinsemellan i stor utsträckning kontextuella. Detta medför ökade krav på kunskap om det specifika sammanhang de utspelar sig i.

I termer av validitet fokuserar vi därmed på intern validitet, medan extern validitet alltså uteblir i och med uppsatsens icke-generaliserade ambitioner (Esaiasson et al., 2009:64).

Uppsatsen är dessutom en beskrivande studie, då vi undersöker ett givet händelseförlopp och dess utveckling utifrån empiriska observationer. Enligt Esaiasson med flera ställer en sådan studie två grundläggande krav: en tydlig begreppsapparat åtföljd av ett empiriskt klassifikationsschema och att slutsatser utanför det som direkt framträder i materialet möjliggörs (Esaiasson et al., 2009:37). Följaktligen är ett begreppsutredande avsnitt om dels demokratisering, dels civilsamhälle nödvändigt. Denna konstruktion av ett analysverktyg som fångar in väsentliga aspekter av det samhällsfenomen som skall undersökas anser Esaiasson med flera också vara den första uppgiften för beskrivande analyser (Esaiasson et al., 2009:155).

Med sin utformning kan uppsatsen sägas representera en positivistisk vetenskapssyn, enligt vilken empiriska observationer ger kunskap om verklighetens beskaffenhet (Esaiasson et al., 2009:21). Vi är dock medvetna om att de definitioner vi väljer att tillskriva begreppsapparaten kommer att skildra verkligheten på ett sätt som innebär att denna inte står fri från vår påverkan och uppfattning. Uppsatsen gör därmed inte anspråk på att finna en objektiv kunskap. Genom tydliga motiveringar och redogörelser för val av begreppsdefinitioner och tillvägagångssätt tror vi dock kunna ge läsaren möjlighet att kritiskt förhålla sig till resultatens validitet. Därigenom hoppas vi också uppfylla forskningens krav på intersubjektivitet.

Materialet för uppsatsen består uteslutande av sekundärmaterial i form av böcker, artiklar och tidskrifter. Dessa återspeglar tidigare statsvetenskaplig forskning inom demokratiteori. Dels behandlas begreppen demokratisering och civilsamhälle, dels avhandlas huruvida det föreligger ett samband mellan de två variablerna och hur detta i så fall kommer till uttryck. För att underlätta förståelsen kring det valda fallet och kunna besluta om vad som bör utgöra en relevant avgränsning för den aktuella frågeställningen har vi också granskat tidigare studier som berör Zambia specifikt. Genom att konsultera ett flertal teoretiker och deras skilda uppfattningar kring civilsamhällets inverkan på demokratiseringsprocessen hoppas vi få en mångfacetterad verklighetsbild och tillgodose de källkritiska reglerna (Esaiasson et al., 2009:321).

1.4 Disposition

Inledningsvis ges en redogörelse för de begrepp som uppsatsen behandlar och som i efterkommande avsnitt utgör underlag för vår förståelse av utvecklingen i Zambia. Då frågeställningen avser två aspekter kommer påföljande empiriavsnitt att behandla civilsamhällets *roll* i demokratiseringsprocessen i Zambia. Utifrån det som framställs kommer sedan en analys att utreda den andra aspekten, det vill säga civilsamhällets *betydelse* för landets demokratiseringsprocess. Analysens

innebörd är att generera relevanta insikter för den slutsats som till sist besvarar frågeställningen.

2 Teori

I detta avsnitt redogörs dels för teori om demokratiseringsprocesser, dels för teori om civilsamhället och dess roll i denna process. Uppsatsens beroendevariabel är demokrati, vilken kommer att definieras och beskrivas utifrån tre olika stadier: transition mot demokrati, efterföljande demokratisering och slutligen konsolidering av demokrati. Eftersom civilsamhälle är ett omdiskuterat begrepp kommer avsnittet om detta att vara av begreppsutredande karaktär.

2.1 Definition av demokrati

Bokstavligen betyder det grekiska ordet demokrati folkstyre, en i sig abstrakt definition. Det finns många olika definitioner av demokrati, från minimalistiska där val är det enda kriteriet (Schumpeter, 1943:271) till betydligt mer utförliga definitioner som ställer högre krav på demokratins standard (Rindefjäll, 1998:27).

I denna uppsats används en definition av demokrati som innebär att fria och allmänna val ska förekomma, och ett välfungerande och oberoende rättsystem ska finnas för att säkerställa detta (Rose, 2009:12). Fria och allmänna val skapar förutsättningar för folkstyre, eftersom befolkningen kan välja den representant som motsvarar deras politiska preferenser bäst. Ett välfungerande rättssystem säkerställer att valresultaten är rättvisa samt att de valda politikerna sköter de åtaganden folket ålägger dem genom att välja dem till sina representanter. Rättssystemet har också andra viktiga funktioner för demokratin, såsom upprätthållande av medborgerliga fri- och rättigheter, reglering av korruptionsnivå samt kontroll av valfusk (ibid.).

Vi väljer att observera gradskillnader i demokrati, vilket innebär att ett land kan vara mer eller mindre demokratiskt och inte bara antingen eller. För att avgöra hur demokratiskt ett land är använder vi oss av Freedom House mätningar. Detta institut studerar 25 olika variabler och mäter på så vis graden av frihet i ett land (Freedom House, 2010). Detta är ett vedertaget mått på demokrati, där länder ges ett betyg mellan 1 och 7: ju lägre betyg desto bättre demokrati (Johansson, 1998: 251-252).

2.2 Teori om demokratiseringsprocessen

För att kunna undersöka hur civilsamhället påverkar demokratiseringsprocessen är det centralt att definiera vad som egentligen åsyftas med begreppet. Demokratiseringsprocessen motsvarar de olika steg en nation eller ett samhälle går igenom i sin strävan mot demokrati. Denna process kan delas in i tre huvudkategorier: transition, demokratisering och konsolidering (Welzel, 2009:74-75).

2.2.1 Transition mot demokrati

Transition mot demokrati är själva startskottet för ett lands demokratiseringsprocess. Att ett land inleder en transitionsfas förutsätter att landet från början är mer eller mindre odemokratiskt styrt. Det förutsätter också att en aktör efterfrågar denna förändring och initierar den (Grugel, 2002:56-57).

Själva agerandet emot ett odemokratiskt styrelseskick kan ha flera anledningar, men tar sig uttryck i en reaktion mot regimen med avsikt att förändra eller avsätta den. Vad som förorsakat folkets vilja till ett mer demokratiskt samhälle är inte väsentligt och det är inte heller reaktionens natur, det vill säga om den sker med våld eller inte. Det centrala är att befolkningen reagerar emot styret och är för demokrati (Welzel, 2009:74-75). Detta blir då den första fasen i ett odemokratiskt lands förändring mot demokrati. Målet med denna första reaktion är att sedan fortsätta processen i nästa fas, demokratisering.

2.2.2 Demokratisering

Demokratiseringsprocessen fortsätter sedan det odemokratiska styret avskaffats eller reformerats med fria val. Det är i och med de första valen som landet äntrar den andra fasen i processen, då det ena av de två kriterierna för att ett land ska kunna kallas demokratiskt uppfylls, nämligen fria och allmänna val (Grugel, 2002:71).

Efter transitionen är det vanligt att det första valet kännetecknas av oroligheter, konflikter och strider mellan de olika oppositionsgrupper som initierade transitionsfasen. Det finns också risk för att de tidigare makthavarna försöker ta tillbaka makten. Det första valet blir avgörande för om landet kan inleda demokratiseringsprocessen ordentligt (Morlino, 2009:208-209).

Om fria och allmänna val hålls kan, enligt vår definition, den inledande transitionsfasen anses vara avslutad. Arbetet med demokratiseringen av de statliga institutionerna inleds därefter. Det är i denna förankring av demokrati som ett land blir demokratiskt, inte bara på ett formellt plan, utan också i det vardagliga livet för landets invånare (Grugel, 2002:70-71). Processen inkluderar bland annat

uppbyggandet av en demokratisk politisk arena med olika partier genom vilka medborgarna kan göra sin röst hörd, alla medborgares lika fri- och rättigheter, och inte minst förändringen av rättssystemet och däri det juridiska systemet. Poängen är att skapa ett demokratiskt ramverk för människor att leva inom. Denna process är vad som gör ett land till en demokrati i praktiken, men den tar lång tid och är sällan enkel (Karvonen, 1997:84-87).

2.2.3 Demokratins konsolidering

Att ett land anses demokratiskt konsoliderat innebär att det finns en mycket liten risk att det ska återgå till ett odemokratiskt styrelseskick. Konsolidering kan anses vara uppnått när landets befolkning har befäst demokrati som en del av levnadsstilen och det kulturella tankesättet. Mänskliga fri- och rättigheter av olika slag är exempel på funktioner som är förankrade i samhället när demokratin i ett land kan anses konsoliderad (Rossi – Della Porta, 2009:181-182).

Konsolideringen tar lång tid, eftersom den inbegriper förändringar av mentaliteten hos befolkningen. Ett land som tidigare varit odemokratiskt har relativt dåliga förutsättningar för att demokratiseras. Demokrati är inte bara ett uppfyllande av de tidigare nämnda kriterierna, utan också i hög grad ett sätt att tänka och agera på (Fukuyama, 1995:8). Detta tankesätt kan vara främmande för befolkningen i ett land som länge levt under auktoritärt styre och är utan erfarenhet av demokrati. Av den anledningen kan en förändring i ett lands kultur och identitet vara såväl långsam som svår att genomföra.

Sammanfattningsvis innebär alltså en konsoliderad demokrati dels att demokrati är det självklara styrelseskicket i landet, dels att demokrati som filosofi är rotad i ett lands kultur (Boussard, 1998:159-160).

2.3 Teori om civilsamhälle

Vid sidan av de klassiska teorierna, såsom moderniseringsteori och historisk sociologi, har civilsamhället på senare år uppmärksammats alltmer som en alternativ infallsvinkel till studier kring demokratisering (Grugel, 2002:64). Vad som menas med begreppet är dock inte alltid självklart (Grugel, 2002:93). Dessutom menar statsvetaren Caroline Boussard att det är problematiskt att civilsamhälle används både som ett analytiskt begrepp och som ett normativt ideal (Boussard, 1998:148). I denna uppsats är ambitionen att använda civilsamhälle som ett analytiskt begrepp, vilket innebär att särskild uppmärksamhet riktas åt den kontext som begreppet appliceras på (Boussard, 1998:169).

2.3.1 Definition av civilsamhälle

Historiskt sett har civilsamhället definierats som *the sphere of autonomy from the state in the late eighteenth-early nineteenth century* (Letki, 2009:159). Mot bakgrund av att begreppet går i mode inom demokratiforskning och att det senast under kommunismens fall upplevde en verklig renässans omfattar civilsamhället numera diverse företeelser (Karvonen, 1997:92). Detta har sammantaget skapat en begreppsmässig förvirring och minskad analytisk precision av civilsamhället (Boussard, 1998:148-149). I vid mening motsvarar dock civilsamhället samhällspolitiska institutioner, frivilligorganisationer och ett offentligt rum där debatter, engagemang och handling kommer till uttryck (Grugel, 2002:93).

Den nuvarande användningen av civilsamhället är en förening av två idétraditioner: *civil society* och *civic society*. Av den anledningen rymmer dagens definition av civilsamhället inslag av såväl medborgarsamhällets krav på allmän moral, som civilsamhälletraditionens uppfattning om moral som individens privata. Med andra ord förekommer konkurrerande intressen, men de förenas i en gemensam värdegrund om de demokratiska procedurerna och institutionernas utformning (Boussard, 1998:149-150). Att medborgarna respekterar varandras konkurrerande intressen och eventuella uttryck för dessa är också en förutsättning för demokratin (Karvonen, 1998:102-103).

Det är viktigt att poängtera att civilsamhälle i sig är ett historiskt och kulturellt betingat begrepp som är sprunget ur en europeisk kontext. Detta eftersom civilsamhällets applicerbarhet som analysverktyg riskerar att begränsas på områden såsom Afrika. För att undvika en sådan begränsning ges goda skäl till att minska antalet attribut och göra definitionen så bred som möjligt. För att inte tappa i analysvärde kan så kallade *förminskade underkategorier* läggas till begreppets ursprungliga betydelse (Boussard, 1998:153-154). Detta väljer vi att göra genom att i denna uppsats endast beakta de organisationer vars verksamhet rör offentliga angelägenheter och tar hänsyn till demokrati och medborgerlighet i sina mål och medel (Boussard, 1998:156).

Trots att begreppet civilsamhälle ständigt utvecklas fortsätter den moderniserade kontexten att prägla definitionen. Därigenom finns det skäl till att uppmärksamma alternativa uttrycksformer för fenomenet i fråga (Boussard, 1998:153-154). Traditionellt har endast underordnade grupper uppfattats som pådrivare för demokratisering, men numera uppmärksammas allt fler och differentierade aktörer. Mest framstående bland dessa är kvinnorörelser, arbetarrörelser, samhällsorganisationer och sammanslutningar av ursprungsbefolkningar (Grugel, 2002:99). Till detta menar Boussard att det finns anledning att problematisera den traditionella distinktionen mellan det civila och det politiska samhället. Särskilt fackföreningar är problematiska, eftersom de kan ha nära anknytning till statsapparaten. Etablerade definitioner av civilsamhället utesluter nämligen organisationer som söker statsmakten (Boussard, 1998:156). Gränsdragningen mellan å ena sidan civilsamhälle och å andra sidan politiskt samhälle är dock inte alltid given (Grugel, 2002:96). Jean Grugel anser å sin sida att politiska partier i första hand bör uteslutas ur definitionen, då dessa tenderar att

bli elitorganisationer, och att fokus istället bör ligga på underordnade grupper och sociala rörelser som förespråkar demokrati (Grugel, 2002:96).

Mot bakgrund av fallet Zambia kommer fackförbund att innefattas i definitionen av begreppet civilsamhälle, medan politiska partier placerar sig i mittfåran mellan det politiska och civila samhället. Gränsdragningen kommer häri att baseras på de mål och medel som organisationer eller rörelser företräder och brukar. Dessa måste, för att vara en del av civilsamhället, vara demokratiska och medborgerliga.

2.3.2 Civilsamhällets roll i demokratiseringsprocessen

Vilken roll civilsamhället ska tillskrivas i demokratiseringsprocesser är inom befintlig demokratiteori föremål för debatt. Dessutom varierar civilsamhällets tillskrivna roll med teoretisk infallsvinkel. Radikalismen har exempelvis en dualistisk uppfattning av civilsamhällets funktion för demokratin, enligt vilken det dels verkar som ett medel för statlig reform, dels genererar samarbete, utveckling av identiteter och skapar möjligheter för solidariska nätverk. Enligt radikalismen utgör också kollektiv handling, samhällsorganisationer och protester demokratiska sundhetstecken.

Sett utifrån ett liberalistiskt perspektiv framställer Larry Diamond å andra sidan civilsamhället som en arena som erbjuder deltagande i frivilligorganisationer och ett forum för utveckling av demokratiska värden, såsom tolerans, måttfullhet och kompromissvillighet. Därigenom utvecklar medlemmarna såväl demokratiska färdigheter som medvetenhet om demokrati (Grugel, 2002:93-95). Den allmänna uppfattningen är att *dessa organisationer bidrar till att bryta individens isolering, alienation och egoism genom att slå en brygga mellan personlig och kollektiv identitet* (Karvonen, 1997:95). På så vis är de ett medel för pluralism, vilket utgör ett nödvändigt komplement till de institutioner och organisationer som det representativa systemet består av: lagstiftande församlingar, folkvalda statschefer och politiska partier.

I avsaknad av pluralism menar Lauri Karvonen att ett genuint mångpartisystem inte kan komma till stånd (Karvonen, 1997:94-95). De två primära funktionerna för civilsamhället, sett utifrån ett demokratiskt perspektiv, är alltså utbildning och pluralism. Detta förutsätter som nämnts ovan att civilsamhällets aktörer är demokratiskt uppbyggda och att de verkar för demokrati och medborgerlighet genom sina medel och mål (Boussard, 1998:160-161).

Enligt Boussard är förekomsten av ett civilsamhälle i mångt och mycket betydande för såväl demokratisk transition som konsolidering av demokrati. Däremot argumenterar hon för att betydelsen skiljer sig åt i demokratiseringsprocessens olika faser (Boussard, 1998:148).

I transitionsfasen beskrivs civilsamhällets funktion som viktig, men också som avhängig den auktoritära regimens sönderfall och dess förlorade legitimitet. Detta eftersom en stark auktoritär regim kväser alltifrån medborgarroller och politisk identitet till informationsspridning och kritisk granskning av statsmakten, medan

dessa återupplivas i samband med regimens nedgång. Följaktligen är det sällan civilsamhället självt som initierar demokratiseringsprocessen, utan snarare är det andra faktorer, såsom en ekonomisk kris eller interna motsättningar, som skapar förutsättningar för mobilisering av civilsamhället. På så vis intar civilsamhället rollen som delegitimerande faktor (Boussard, 1998:161-162). Möjligheter för civilsamhället att opponera sig gentemot den befintliga regimen kan dessutom komma som ett resultat av förändringar i den rådande världsordningen (Grugel, 2002:98).

Civilsamhällets återupplivande beskrivs av Guillermo O'Donnell och Philippe C. Schmitter som ett slags återupprättande av den personliga värdighet som länge varit kuvad under regimens förtryck (O'Donnell – Schmitter, 1986:49). Mot denna bakgrund uppstår olika typer av mobilisering där aktivt deltagande i demonstrationer utgör ett sätt, men mest vanligt förekommande är att organisationer som främjar demokrati bildas. Den övergripande målbilden är då införandet av demokrati (Boussard, 1998:62-63). Graeme Gill menar att demonstrationer, upptåg och revolt å ena sidan kan stimulera demokratiseringsprocessen, men å andra sidan har sådana metoder sällan visat sig vara den avgörande faktorn bakom införandet av demokrati (Gill, 2000:59). Dessutom är risken stor att civilsamhället tystas ned igen om den auktoritära regimen lyckas omorganisera sig eller finna legitimitet hos andra källor (Grugel, 2002:98).

Tron på den frivilliga sektorns positiva potential som en faktor bakom demokratiseringsprocessen är utbredd i litteraturen. Detta eftersom frivilligorganisationer kan verka som rekryteringsbaser för det politiska livet i stort, något som möjliggör för politisk innovation (Karvonen, 1997:96). Gill understryker dock att denna syn på civilsamhällets roll i transitionsfasen är det motsatta till transitionsskolans fokus på elitism som en huvudorsak till demokratisk transition (Gill, 2000:59). Civilsamhället ses utifrån transitionsskolans befintliga förklaringsvariabler i grund och botten som en förklaringsfaktor i periferin. Men såväl Gill som Boussard menar att denna fokus på elitism bortser civilsamhällets potential som förklaringsfaktor till demokratisk transition (Gill, 2000:59) (Boussard, 1998:149).

Även om civilsamhället mångt och mycket står enat i kampen för demokrati så är det vanligt förekommande att samarbetssvårigheter uppstår mellan de olika grupperna efter det att transitionsprocessen pågått under en tid och den auktoritära regimen avsatts. Detta eftersom interna motsättningar bland civilsamhällets olika grupper då blir alltmer påtagliga. Som en följd av detta kan civilsamhällets aktivitetsgrad och omfattning komma att minska (Boussard, 1998:163). O'Donnell och Schmitter ger ytterligare anledningar till denna återgång, däribland att civilsamhället reduceras på bekostnad av det politiska samhällets framfart och att medlemmar tillhörande grupper i civilsamhället väljer att återgå till sina vardagliga liv. Utöver detta förekommer att civilsamhället upptas av den demokratiserade staten som ett medel för samarbete och styrning samt att externa faktorer i form av stöd eller påtryckningar uteblir (Grugel, 2002:112).

Civilsamhällets minskade aktivitetsgrad kan ses som problematiskt ur ett antal liberala och radikala perspektiv, utifrån vilka styrkan hos civilsamhället närmare

ses som ett mått på styrkan hos demokratin. Civilsamhällets tillbakagång är i denna bemärkelse ett tecken på att demokratin är tunn och svag, men enligt O'Donnell och Schmitter och är detta ett naturligt steg i samband med att staten återtar kontrollen över samhället och inte ett steg förenat med någon fara för demokratin (Grugel, 2002:113). Tvärtom så är en förändring från det ofta känsloladdade deltagandet till ett mer individuellt och rationellt sådant en förutsättning för konsolidering av demokrati (Boussard, 1998:166-167).

Civilsamhället omfattar som nämnt en mängd olika grupper som uppmärksammar olika problem. I transitionsfasen står dessa grupper relativt enade i kampen mot något, men så är alltså inte fallet i konsolideringsfasen. Följaktligen ställer en konsoliderad demokrati krav på en demokratisk politisk kultur. Boussard hänvisar här till Gabriel A. Almonds och Sidney Verbas *Civic Culture* (medborgarkultur) som lämplig för demokratiska system (Boussard, 1998:164-166).

Ett beteende baserat på en politisk kultur som medborgarkultur skapar ett demokratiskt vitalt civilsamhälle som kontrollerar staten och ger medborgarna utrymme att utbildas till demokratiska medborgare (Boussard, 1998:165).

I avsaknad av demokratiska medborgare och ett starkt civilsamhälle menar Boussard därmed att demokratisk konsolidering inte kan komma till stånd. Med detta fyller civilsamhället en viktig roll som förklarande faktor för empirisk demokratiteori (Boussard, 1998:168-169). Grugel instämmer och understryker att oavsett alternativa uttrycksformer i form av politiska partier och val så är ett starkt civilsamhälle nödvändigt för demokratin tillika avgörande för kvaliteten hos densamma (Grugel, 2002:114-115).

Följande ord summerar den roll civilsamhället tillskrivs för demokrati enligt vår definition:

Civil society organizations are not an alternative to other forms of political representation: they are means for checking and controlling the state and a tool to push the state towards deeper reform. (Grugel, 2002:115)

3 Empiri

I detta avsnitt kommer förloppet för Zambias demokratiutveckling att redogöras för i kronologisk ordning. Särskilt fokus kommer att läggas på civilsamhällets roll i denna process. Även en beskrivning av de aktörer i civilsamhället som var betydande för landets demokratiseringsprocess kommer att ges.

3.1 Zambias politiska bakgrund

Zambia är en tidigare brittisk kolonialmakt och år 1964 erkändes landet sin självständighet. I samband med detta inrättades ett presidentiellt politiskt system med det politiska partiet *United National Independence Party* (UNIP) och Kenneth Kaunda vid makten. Befolkningen stod bakom valet av parlament och president och andra politiska partier tilläts att konkurrera med UNIP i de två första valen åren 1964 och 1968. Fram till 1970-talet stod UNIP i praktiken dock utan politiska utmanare, men då stödet för oppositionspartierna ökade beslutade Kaunda, i syfte att behålla makten, att Zambia skulle vara en enpartistat lagom till valet år 1973. I närmare två decennier var UNIP-medlemmar de enda som tilläts ställa upp i parlamentsval och Kaunda den enda som kunde göra anspråk på presidentposten. I takt med att den ekonomiska situationen i landet försämrades började civilsamhälleliga grupper under slutet av 1980-talet att gemensamt förespråka införandet av ett flerpartisystem och demokrati. Som ett svar på detta ändrade Kaunda landets konstitution så att denna tillät ett flerpartisystem, men som Zambias befolkning tidigare visat tilläts inte att en president stannar vid makten hur länge som helst (Baldwin, 2010:296-298).

3.2 Zambias demokratiseringsprocess

Zambia var efter sin självständighet ett framgångsrikt land på flera plan, både ekonomiskt och politiskt. Framgången berodde till stor del på de resurser som gruvindustrin gav, vilka tillät landet att utvecklas. Den huvudsakligt brutna metallen var koppar, vars pris på världsmarknaden drastiskt föll under 1970-talets mitt. Prisfallet orsakade problem för landet, då spenderandet av resurser fortsatte trots uteblivna inkomster. För att upprätthålla denna situation lånades större summor pengar av bland annat International Monetary Fund (IMF) (Good,

1989:298-299). Skuldsättningen i kombination med en korrupt och övercentraliserad statsapparat samt dåligt genomförda utvecklingsprogram ledde Zambia in i en period av stegrande inflation, utbredd fattigdom och ytterligare korruption. Den socioekonomiska situationen för Zambias befolkning var som ett resultat av detta dålig (Good, 1989:309). Kaunda lyckades trots det hålla sig kvar vid makten genom att spela ut sina politiska motståndare mot varandra, skicka sina kritiker i regeringen på diplomatiska posteringar utomlands eller byta ut ministrar och tjänstemän till sådana som var i enlighet med Kaundas politik.

I Zambias korrupta politiska system premierades lojalitet före kvalitet, vilket fick konsekvenser för hur landet styrdes. Kritiker kunde också mutas med välbetalda poster på någon av landets många myndigheter på lokal eller central nivå. Det var också förbjudet att bilda oppositionspartier. På så vis uppstod en situation där den auktoritära regimen kunde regera utan något större motstånd (VonDoepp, 1996:29-30).

Graden av demokrati var under Kaundas tid vid makten låg, något som blir tydligt genom Freedom House mätningar. I dessa pendlar demokratigraden mellan 4,5 och 5,5, i betyg, vilket innebär att landet var att betrakta som odemokratiskt (Freedom House, 2010).

När Zambia tvingades ta ytterligare lån av IMF på mitten av 1980-talet medgavs dessa med vissa krav på eftergifter från Zambias sida. Det strukturanpassningsprogram som infördes som en följd av detta innebar att den offentliga sektorn fick betydligt färre resurser och 25 % av de anställda sades upp. Många av de kritiker som anställdes i syfte att tystas blev då av med sina jobb och missnöjet började sprida sig. Zambia var vid denna tidpunkt ett ekonomiskt ojämnt land, där den rikaste femtedelen av befolkningen, de som var lojala mot Kaunda, tjänade 61,1 % av den totala nationella inkomsten, medan den fattigaste femtedelen tjänade 3,4 % (Good, 1989:309).

Vidare tvingades regimen att upphöra med de subventioner av livsmedel som tidigare använts som ett medel för att dämpa befolkningens missnöje. Avskaffandet följdes av protester och demonstrationer under slutet av 1980-talet, för att kulminera år 1990 då priset på majsmjöl dubblerades. De protester som följde på grund av prishöjningen möttes med våld av regimen, vilket fick flera civilsamhälleliga grupper att reagera, såsom kyrka, fackföreningar, akademiker och andra grupper som var kritiska mot regimen (Bartlett, 2000:432-433).

Landets fackföreningar var samlade under en paraplyorganisation vid namn *Zambian Congress of Trade Unions* (ZCTU), för vilken ledaren var Frederick Chiluba. Under de protester och demonstrationer mot regimen som följde under slutet av 1980-talet spelade ZCTU en viktig roll, eftersom det var en stark och välstrukturerad organisation som inte var korruperad eller infiltrerad av regimen (VonDoepp, 1996:32). ZCTU samlade därför regimkritiker från olika läger och blev den starkaste rösten för ett regimskifte. När förbudet mot organiserandet av politiska grupper avskaffades år 1990 bildade Frederick Chiluba tillsammans med den tidigare finansministern Arthur Wina sålunda det politiska partiet *Movement for Multi-Party Democracy* (MMD).

Påföljande år kännetecknades av ytterligare stärkta krav på fria och allmänna val samt ett växande stöd för det i civilsamhället väl förankrade MMD. I slutet av

år 1991 tvingades regimen hålla Zambias första fria och öppna val, i vilket MMD och Frederick Chiluba fick 80 % av rösterna. Den tidigare presidenten Kenneth Kaunda avgick frivilligt och fredligt efter detta val, vilket gav goda förhoppningar om Zambias framtida demokratiseringsprocess. Med valet slutar vad som i denna uppsats benämns transitionsfasen (Bratton, 1992:81-94).

Efter valet år 1991 förbättrades till en början den demokratiska situationen i Zambia. Många av de restriktioner och förtryckande funktioner som den tidigare regimen använt sig av försvann och de mänskliga fri- och rättigheterna utökades för befolkningen. Den positiva utvecklingen återspeglas i att Freedom House gav landet 2,5 i betyg i sina mätningar (Freedom House, 2010).

Civilsamhällets roll i transitionen mot demokrati var betydande, men i perioden efter valet då Zambias verkliga demokratisering påbörjades var dess roll avsevärt mindre. Det segrande partiet, MMD, var sprunget ur civilsamhället och sedan tidigare starkt förankrat i befolkningen, men när valet väl var vunnet distanserade sig MMD från folket. Genom partibildningen och styret av landet blev Frederick Chiluba och hans regering en del av den elit¹ som civilsamhället från början ville förändra. Zambia slutade inte vara ett land med dysfunktionell demokrati när den gamla regimen avsattes. Med korrupta tjänstemän, en dåligt skött ekonomi samt en svårförändrad politisk situation som premierade fusk och byråkrati var problemen djupare rotade än så (Bartlett, 2000:440-443).

Även om situationen förbättrades efter valet år 1991 levde den gamla regimen kvar på många sätt i Zambia. Det styrande MMD blev som ett resultat av detta inte den förändrande kraft som folket hoppats på, utan föll delvis in i samma mönster av korruption och premierande av lojalitet före kvalitet. Många av medlemmarna i den nya regeringen var affärsmän och flera hade arbetat för den tidigare auktoritära regimen. Drygt hälften av dem tillhörde också samma folkgrupp som Chiluba. Endast två av de tjugofyra ministrarna hade varit aktiva inom de civilsamhälleliga rörelser som avsatte den tidigare regimen (ibid.).

Demokratisituationen hade i teorin förbättrats efter 1991 års val, men gamla strukturer bestod och i praktiken gjorde eliten upp om makten och lämnade civilsamhället utanför. En betydande skillnad var att det nu var möjligt att bilda nya partier, något som också skedde med anledning av missnöjet med MMD. Liksom tidigare bemöttes dessa oppositionspartier med olika metoder för att regimen skulle behålla makten, såsom demonstrationsförbud, hot, anklagelser om olika brott och avskedande av partimedarbetare som inte handlade enligt regimen linje. Demokratins status var på flera plan år 1993 på samma nivå som då Kaundas regim styrde landet, med skillnaden att landet på 1990-talet i teorin var en flerpartistat (Bartlett, 2000:441-443).

År 1996 hölls nya val i Zambia. Valen gick fredligt till och resultatet var tydligt: i konkurrens med 11 olika partier, vann MMD valet med 72 % av rösterna. Själva valet i sig genomfördes utan några större oriktigheter, men omständigheterna kring valet gjorde det omöjligt att anse det fritt eller rättvist. På

¹ Med begreppet elit menar vi här regeringspolitiker, affärsmän, tidigare medlemmar av UNIP och ZCTU:s ledning. När än begreppet elit hädanefter används är det dessa aktörer som åsyftas.

grund av förbudandet av det tidigare styrande partiet UNIP företrädda av Kenneth Kaunda, inskränkningar i oppositionspartiernas möjligheter att uttrycka sig samt exkluderande av många röstande med anledning av registreringssvårigheter var valet var att betrakta som orättvist genomfört. Flera partier bojkottade valresultatet, men trots detta fortsatte MMD att styra Zambia med Frederick Chiluba som landets president (Baylies – Szeftel, 1997:113). För att behålla makten använde sig MMD alltså av metoder liknande de Kaunda använt sig av. Detta medförde att landets demokratisering avstannade under denna mandatperiod. Vi ser också i Freedom House mätningar att demokratisituationen försämrades betydligt direkt efter valet, för att uppskattas till 4,5 år 1996 (Freedom House, 2010). Civilsamhället hade under denna period en begränsad påverkan på demokratiseringsprocessen. Trots att förändringen mot demokrati initierades av civilsamhället exkluderades dess aktörer från det politiska livet efter valet år 1991. Zambias politiska situation liknade på många vis den som rådde under president Kaunda.

Inför valet år 2001 uttryckte Frederick Chiluba intresse av att ändra konstitutionen för att kunna ställa upp för en tredje mandatperiod. Detta bemöttes med protester från såväl oppositionspartierna som civilsamhället. Reaktionen var i sitt omfång jämförbar med den under år 2001, vilken tvingade Kaunda att avlägsna sig från makten. Som en följd ändrades konstitutionen aldrig och Chiluba avgick. Civilsamhället hade åter lyckats få bort en auktoritär ledare från makten (Baldwin, 2010:299).

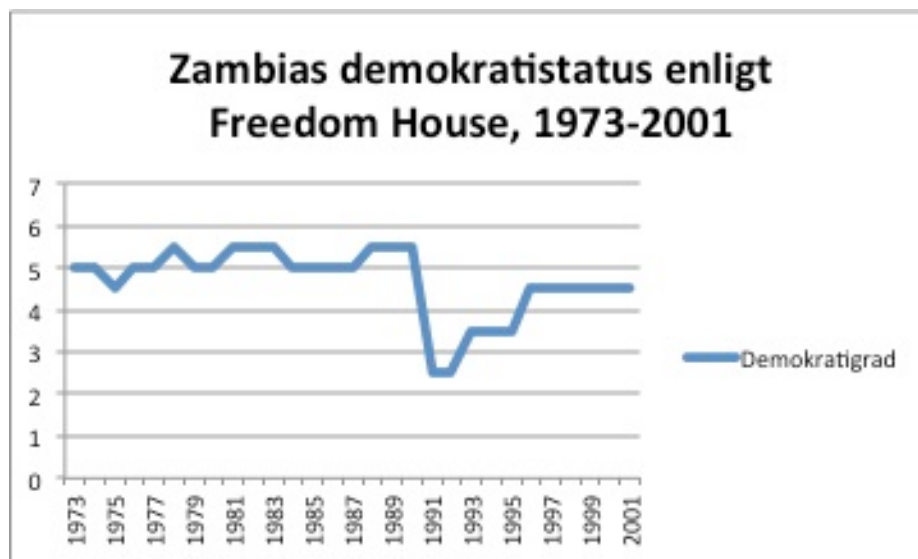
Som i fallet med Kaundas regim visade sig problemet med Zambias demokratisering vara bortom bara skiftandet av president. I ytterligare ett omstritt val vann MMD och lyckades hålla sig kvar vid makten. År 2001 skedde dock detta med färre protester och utan bojkott av några partier, även om valet inte ansågs fritt och rättvist (Rakner - Svåsand, 2005:94). Civilsamhället hade alltså en viss påverkan, men inte tillräcklig för att skapa en grundläggande förändring mot demokrati. Detta är typiskt för landets demokratisering sedan valet år 1991: även om civilsamhället initierade demokratiseringsprocessen, hade den inte något inflytande på den politiska process som sedan följde. Zambias politik blev då en uppgörelse för landets elit och de som tidigare varit aktiva i civilsamhället blir en del av denna elit och följde det mönster av auktoritärt styre som sedan länge rått i landet då denna politiska struktur är djupt förankrad i tjänstemän och andra politiker (ibid.).

Att tala om en demokratisering som följt efter transitionsfasen är inte helt korrekt. Zambia kan med fog fortfarande påstås vara kvar i transitionsfasen eftersom landet efter valet år 1991 visserligen först blir mer demokratiskt medan sedan återgick till samma mönster som tidigare (ibid.).

Sammanfattningsvis hade alltså civilsamhället en betydande roll i Zambias *transition* mot demokrati. Även om flera olika faktorer, såsom korrupktion och dålig socioekonomisk status förelåg skulle troligen en demokratisering inte ha inletts utan ett mobiliserat och välorganiserat civilsamhälleligt motstånd mot regimen. Däremot har civilsamhället haft en mindre inverkan på Zambias *demokratisering* efter valet år 1991. Efter att den tidigare auktoritäre ledaren Kenneth Kaunda avlägsnats från makten reduceras civilsamhällets inflytande, då

det är den politiska eliten i landet som delar upp makten och sätter upp ramverket för hur landet ska styras. Mot bakgrund av detta är det inte aktuellt att tala om en konsolidering av demokratin i Zambia, eftersom en fullgod demokrati inte varit uppnådd någon gång mellan åren 1991 och 2001.

Grafen nedan sammanfattar Zambias demokratisituation sedan år 1973 väl. Data är hämtad från Freedom House mätningar (2010), där ett lägre värde motsvarar en högre grad av demokrati. Det går tydligt att se hur landet varit auktoritärt styrt av Kaunda fram till år 1991 i samband med att fria val hölls. Det blir också tydligt hur landet, sedan Chiluba tagit makten, återgår till låga nivåer av demokrati. Situationen har visserligen blivit bättre än den var under Kaunda, men Chiluba och MMD blev inte den starka demokratiserande kraft som civilsamhället hoppats på. Det är också påtagligt att någon konsolidering av demokratin inte ägt rum, dels eftersom landets demokrati blivit bättre för att sedan bli sämre, dels för att landet aldrig kunnat klassas som en fullgod demokrati.

Figur 1: Zambias demokratinivå enligt Freedom House

3.3 Civilsamhället i Zambia

Civilsamhället i Zambia utgörs av ett flertal aktörer, varav de mest framstående enligt David M. C. Bartlett motsvaras av dem som fick delta i de sammankomster som ledde fram till den nya regimen och dess utformning. Dessa var affärsmän, fackliga representanter, kyrkorepresentanter, akademiker och intellektuella (Bartlett, 2000:434). Den roll respektive grupp haft i demokratiseringsprocessen är emellertid av varierande karaktär. Medan kyrkornas och studenternas roll var påtaglig under transitionen var affärsmän och fackliga representanter de som hade det verkliga inflytandet. I takt med att demokratiseringsprocessen fortskred ökade detta inflytande alltmer och dessutom på bekostnad av stora delar av det övriga civilsamhället (Bartlett, 2000:444).

Under president Kaundas tid vid makten var arbetarrörelsen den mest framträdande aktören i civilsamhället. Arbetarrörelsen har ett långtgående politiskt arv, då fackligt anslutna tillsammans med politiska partier ingick i den nationalistiska kampen för självständighet på 1940-talet (VonDoepp, 1996:32). Trots detta nära samarbete med politiska partier har fackföreningsledare länge varit kända opponenter mot regimen. Mot denna bakgrund upprättades år 1965 ZCTU, vilken samlade landets alla fackföreningar under en organisation. På så vis hoppades det politiska partiet UNIP att säkra ett samarbete med arbetarrörelsen (Bartlett, 2000:435). Även om detta medförde att UNIP fick inflytande över arbetarrörelsen så lyckades Kaunda, trots upprepade försök, aldrig med att få arbetarrörelsen under sin kontroll. Därigenom behöll fackföreningarna en fördelaktig position vid förhandlingar med regimen (VonDoepp, 1996:32).

Det faktum att gruvarbetarnas fack, *Mineworkers Union of Zambia* (MUZ), hade en stabil organisation med tradition av självständighet och en strategisk position i Zambias ekonomi bidrog ytterligare till ZCTU:s makt. Således var UNIP mer eller mindre beroende av politiskt stöd från arbetarrörelsen och kunde därigenom inte främja sig från denna stora och viktiga sektor (VonDoepp, 1996:33).

I samband med att Frederick Chiluba tillträdde positionen som fackföreningsledare förlorade UNIP dock helt sitt inflytande över ZCTU. Genom ZCTU hade arbetarrörelsen försetts med en kraftfull röst i institutionella sammanhang och fackföreningen kom att bli alltmer politisk (VonDoepp, 1996:33). Det börjar med att ZCTU år 1989 öppet deklarerar att de stödjer införandet av ett flerpartisystem (Bartlett, 2000:432). Därefter följer en utveckling där regimen vidtar åtgärder för att begränsa arbetarrörelsens självständighet och inflytande som politisk och institutionell kraft. Under rådande förhållanden synliggörs Chiluba som potentiell motkandidat till Kaunda (VonDoepp, 1996:34). Chiluba deltar som representant för arbetarrörelsen i de sammankomster som leder fram till det politiska partiet MMD.

Chiluba beskrivs som en ekonom med högersympatier, varför arbetarrörelsen övergripande sedermera också kom att karaktäriseras som företagarnas fackförening. Affärsmännen hade å sin sida varit aktiva i opposition sedan 1960-talet och de utövade ett stort inflytande över regimen under 1970-talet. När röster om flerpartisystem började höjas under 1980-talet understödde därför affärsmännen kraven på politiska och ekonomiska reformer (Bartlett, 2000:433-435). Affärsmännen, delvis bestående av tidigare frontfigurer för UNIP, medverkade även de i de sammanträden som så småningom utmynnade i MMD. De representerade även en betydande del av deltagarna och kom sedan också att utgöra större delen av MMD:s partiledning (Bartlett, 2000:432-433).

Kyrkornas roll i transitionen var enligt dem själva att hjälpa fram MMD till makten, vilket också Richard Sklar instämmer i då han framhåller att kampen för ett flerpartisystem skapade en allians mellan arbetarrörelsen och kyrkorna (Sklar, 1986:24). Bland annat ordnade representanter från kyrkorna samtal mellan Chiluba och Kaunda under *Mulungushi Conference*, vilken egentligen syftade till att skapa ett nationellt forum för konsensus kring den nya konstitutionen och hanteringen av politiska förändringar (Bartlett, 2000:439). Tillsammans med

arbetarrörelsen var kyrkorna den institution som hade störst andel sympatisörer (Sklar, 1986:24). Det faktum att 83.3 % av Zambias befolkning var medlem i någon kyrka stödjer detta argument. Kyrkornas inflytande kunde på så vis möjliggöras med anledning av det betydande sociala inflytande de då hade (Bartlett, 2000:435-436).

Kyrkorna kritiserade också Kaunda och regimen i form av ett uppslag i *Times of Zambia* där de angrep regimen för dess ineffektivitet och korrupta skick samt ställde krav på avskaffandet av det rådande undantagstillståndet (Bartlett 2000:432). Även under Chilubas tid vid makten fortsatte kyrkorna att fördöma regimen för den skada den orsakade själva samhällsstrukturen i Zambia. Chilubas regim var inte sena med att låta utpeka katolska biskopar som lögnare efter det att de formulerat denna kritik i ett herdabrev. Detta besvarades med att andra kyrkorepresentanter slöt upp för att stödja biskoparna och avvisade vad Chiluba menade var donationer, men som egentligen inte var något annat än mutor (Chisepo J.J, 2000:139).

Befolkningen i stort ställde också krav på politiskt erkännande och att deras röster gjordes hörda under transitionsfasen. Häri verkade studenter som en betydande del av civilsamhället, där exempelvis en marsch år 1990 i protest mot prishöjningen på majsmjöl och till stöd för införandet av flerpartisystem föranledde upplopp efter det att polisen försökt att stoppa denna. Upploppen spred sig sedan vidare till städer i *Copperbelt* regionen och inledde en period av upplopp och demonstrationer som utmärker perioden fram till valen under år 1991 (Bartlett, 2000:432-433).

4 Analys

Civilsamhället spelade till en början en viktig roll i Zambias demokratiseringsprocess. Processen initierades av civilsamhället som i avsaknad av politiska partier fyllde det politiska tomrum som fanns, eftersom någon politisk organiserad opposition inte tilläts. Genom krav på införande av demokrati tvingades den auktoritära ledaren Kenneth Kaunda att hålla fria val. Representanter för ZCTU, den mest framträdande aktören i civilsamhället, var sedan med i bildandet av det politiska partiet MMD. Partiet vann det första fria valet, varpå den demokratiska situationen i landet till en början förbättrades och hopp om ytterligare demokratisering väcktes. Den nya regimen med Frederick Chiluba som president återgick dock i mångt och mycket till det auktoritära styrelseskick som Kaunda använt sig av. Politiska strukturer som inkluderade korruption och premierande av lojalitet före kvalitet förändrades inte och Zambias demokratisering stagnerade. I valen åren 1996 och 2001 förekom också olika typer av manipulation som gjorde att Zambia inte kunde sägas vara ett demokratiskt styrt land. Medan civilsamhället spelade en viktig roll i tiden som föregick det första fria valet år 1991 var denna roll betydligt mindre efter valet. Istället var det landets elit som gjorde upp om makten och många av dem som tidigare varit en del av det auktoritära styret fanns kvar, samtidigt som få från civilsamhället fick någon verklig politisk makt.

4.1 Bakomliggande faktorer för civilsamhället

Civilsamhället var en betydande orsak till att Zambias transition mot demokrati inleddes. Det är dock lika viktigt att nämna de bakomliggande faktorer som i sin tur fick civilsamhället att agera för en förändring mot demokrati. Den viktigaste externa faktorn var IMF, vars motkrav för de stora lån som Kaundaregimen tagit tvingade Zambia att strukturera om landets ekonomi. Denna omstrukturering ledde till att den redan dåliga socioekonomiska situationen förvärrades för stora delar av befolkningen, något som ökade folkets missnöje med regimen och påskyndade transitionsprocessen (VonDoepp, 1996:26).

Under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet skedde stora politiska förändringar i Europa, då flera länder som tidigare tillhört Sovjetunionens intressesfär demokratiserades. Denna förändring kom att kallas tredje vågen av demokratisering (Huntington, 1991:12-34). Att Zambias civilsamhälle skulle ha influerats av denna demokratiseringsvåg menar vi är rimligt att anta.

Den viktigaste interna faktorn för att civilsamhället agerade mot den auktoritära regimen kan antas vara den socioekonomiska situationen i landet. Befolkningen var fattig och den ekonomiska ojämlikheten i landet var stor. Den rika klassen i landet bestod framförallt av dem som var medlemmar i UNIP och lojala mot partiet, vilka också styrde landet. Denna orättvisa fördelning skapade ett stort missnöje med regimen hos befolkningen, vilket gjorde att regimen successivt förlorade legitimitet (VonDoepp, 1996:29-30).

En annan viktig faktor som fick civilsamhället att agera för demokrati var den utbredda korruptionen i landet som ytterligare bidrog till rådande orättvisor (VonDoepp, 1996:30). Avsaknaden av en politisk opposition var också en bakomliggande orsak till civilsamhällets reaktion som är värd att poängtera.

4.2 Civilsamhällets betydelse för demokratiseringsprocessen

ZCTU var den mest framstående aktören i Zambias civilsamhälle. Detta kan huvudsakligen ses mot bakgrund av den vikt arbetarrörelsen och särskilt gruvarbetarna hade för landets ekonomi. I avsaknad av egentliga oppositionspartier framträdde ZCTU som det bästa medlet för att främja målet med demokrati. Förutom att de hade varit drivande i kampen om införandet av ett flerpartisystem framstod Frederick Chiluba, fackföreningsledare under 1980-talet, som en attraktiv kandidat till att efterträda Kaunda. ZCTU:s politiska arv sedan 1940-talet, tillika dess tradition av självständighet från staten var särskilt viktiga i sammanhanget, eftersom de därmed redan etablerat sig som en legitim aktör i den politiska sfären i Zambia. Men även det faktum att arbetarrörelsen och fackföreningar utgjorde fundamentala inslag i samhället, vars rötter var djupt förankrade i folket, bidrog till ZCTU:s styrka och fördelaktiga position vid förhandlingar med regimen. Hur situationen hade sett ut om ZCTU inte haft dessa utmärkande egenskaper är svårt att avgöra, men det framgår tydligt att de var centrala för dess roll och betydelse för demokratiseringsprocessen.

Att ZCTU framträdde som ett politiskt alternativ till Kaunda och regimen gör dock att vi ifrågasätter huruvida de kan räknas till civilsamhället. Å ena sidan ställs problematiken med gränsdragningen mellan civilsamhället och det politiska samhället härmed på sin spets, eftersom ZCTU hade nära anknytning till statsapparaten. Det är dock viktigt att tillägga att de trots detta är oberoende från statligt inflytande. Å andra sidan är civilsamhället, enligt uppsatsens valda definition, begränsat till att kontrollera och granska staten. När ledare för ZCTU går samman med affärsorganisationer och bildar det politiska partiet MMD går de utanför dessa ramar, eftersom de därmed söker statsmakten. I avsaknad av oppositionspartier under transitionsfasen framstod dessutom ZCTU, med sina organisatoriska resurser, som bäst lämpat för att iklä sig rollen som politisk motståndare.

I slutändan fanns dock endast två ombud från ZCTU representerade i partiledningen, medan Chiluba blev partiets ledare. Detta talar för att Chiluba snarare än ZCTU är att betrakta som tillhörande det politiska samhället. Vidare utmärks civilsamhället av demokratiska och medborgerliga principer. Även i denna aspekt brister Chiluba som civilsamhällelig aktör, eftersom han vid upprepade tillfällen sätter affärsintressen före befolkningens intressen. Vad gäller ZCTU har vi inte kunnat urskilja något sådant agerande.

En annan inflytelserik institution var kyrkorna som med sitt starka stöd hos befolkningen utgjorde en betydande aktör i Zambias civilsamhälle. Denna kulturella närvaro kan antas ha bidragit till civilsamhällets roll och betydelse i åtminstone demokratiseringsprocessens inledande fas, transitionen. Att kyrkorna öppet visade sitt missnöje med regimen och Kaunda och istället visade sitt stöd för införandet av ett flerpartisystem verkade som en bidragande faktor till att MMD fick samhällspolitisk makt. Kyrkorepresentanter deltog i de sammankomster som la grunden till det oppositionsparti som senare skulle komma att bli MMD, men därefter är kyrkornas närvaro i demokratiseringsprocessen något oklar. Istället blir det tydligt att ZCTU, med Chiluba i spetsen, och affärsmän får allt mer inflytande över transitionsprocessen och dess utformning. Särskilt en sammankomst, *Garden House meeting*, verkade som markör för vilka aktörer som hade någon egentlig betydelse i demokratiseringsprocessens fortsatta utveckling. Sammankomsten resulterade i grundandet av MMD och deltagarna utgjordes av Chiluba, en tidigare fackföreningsledare för ZCTU och en före detta minister från UNIP (Bartlett, 2000:433). En sammankomst senare samma år, *Mulungushi Conference*, visar ytterligare hur civilsamhället allt mer kom att hamna i periferin. Konferensen var ämnad att skapa ett nationellt forum för konsensus kring den nya konstitutionens utformning och hanteringen av den politiska förändringen. Med kyrkornas hjälp skedde förhandlingarna denna gång uteslutande mellan Chiluba och Kaunda. Förutom att underminera konferensens potential reducerade detta civilsamhällets närvaro genom att andra politiska partier exkluderades (Bartlett, 2000:439-440).

Även om andra grupper från civilsamhället medverkade på de sammankomster som ägde rum under år 1991 var affärsmän, representanter för ZCTU och tidigare medlemmar i UNIP de som intog ledande positioner i MMD. Bland den dominerande gruppen i MMD hade en tredjedel eller mer av kandidaterna *significant business interests* (Baylies – Szeftel, 1992:83-84). På så vis var partiet inte representativt för det civilsamhälle det skulle ha företrätt.

Fastän civilsamhället hade en betydande roll i transitionsfasen dels som initierare av demokratiseringsprocessen, dels som delegitimerande faktor till Kaundas regim är det i slutändan eliterna som gör upp om den fortsatta utvecklingen.

4.3 Politiska strukturer svårföränderliga

Det faktum att landets politiska elit gjorde upp om makten efter valet år 1991, utan direkt inblandning från civilsamhället, visar tydligt att problemen med Zambias demokrati sträckte sig bortom Kaundas regering. Kaunda tog makten år 1964 och behöll positionen som landets president i närmare tre decennier (VonDoepp, 1996:29). I sitt sätt att regera landet var han auktoritär och Zambia var en enpartistat där oppositionspartier förbjöds. För att tysta den kritik som ändå förekom manipulerades motståndare till regimen genom mutor, välbetalda arbetstillfällen, utlandsposteringar och skrämdes till tystnad med hot och våld. Lojalitet premierades före kvalitet och dessutom förskingrade ledare för UNIP stora summor pengar (VonDoepp, 1996:30-31). Efter Kaundas tid vid makten var det politiska livet i Zambia odemokratiskt och ineffektivt. När MMD vann valet år 1991 avgick Kaundas regim och en ny tillsattes. Under den närmsta tiden efter valet förbättrades den demokratiska situationen i landet, men den gamla politiska strukturen visade sig svårförändrad då utvecklingen mot demokrati avstannade strax därefter.

I teorin var Zambia en flerpartistat efter valet år 1991, men i praktiken fortsatte landet att vara den enpartistat som Kenneth Kaunda lade grunden för redan på 1960-talet (Baldwin, 2010:296-297). Efter en så lång tid som enpartistat och i avsaknad av demokrati blev presidenten den yttersta symbolen för regimen och därmed det direkta målet för folkets missnöje. Det blir också tydligt att politikerna i sig är viktiga symboler, eftersom folket inte protesterade mot den konstitutionella överträdelse det innebar att förbjuda Kenneth Kaunda att ställa upp i valet år 1996. Snarare föredrog folket denna överträdelse framför risken med att få tillbaka denna symbol för den gamla regimen vid makten (Baldwin, 2010:299). Faran häri är att civilsamhället stannar av i sin strävan mot demokrati i samma stund som en symbolisk seger av detta slag är vunnen. Så var fallet både åren 1991 och 2001 då Kaunda respektive Chiluba tvingades att lämna ifrån sig makten (ibid.). Det faktum att folket ser presidenten som en symbol för regimen tycks medföra att civilsamhället förbiser att det egentliga problemet är det politiska systemet i sig.

I en demokrati ger befolkningen uttryck för sina preferenser och hur de vill att landet ska styras genom val. Civilsamhället agerar då som ett komplement till politiska partier. I en enpartistat som Zambia sattes emellertid denna mekanism ur spel, varför civilsamhället istället blev det redskap genom vilket befolkningen kunde uttrycka sina preferenser. På så vis blev civilsamhället ett substitut till oppositionspartier. Efter valet år 1991 visade sig dock MMD inte motsvara de förväntningar om demokrati som fanns. Regeringen dominerades av affärsmän samt ett antal före detta medlemmar i UNIP och redan då blev det tydligt att det politiska livet fortfarande dominerades av landets elit. Ungefär hälften av regeringsmedlemmarna hade också samma etnicitet (VonDoepp, 2000:441-442), vilket ytterligare visade att MMD inte var representativt för det civilsamhälle det från början var ämnat att företräda. Det är tydligt att MMD kände till

civilsamhällets vilja att införa demokrati och att de valde att ignorera denna, vilket är ett tecken på hur svårt det är att förändra Zambias politik på grund av den gamla politiska maktstrukturen (ibid.).

År 1992 uppdagades flera korruptionsskandaler bland ministrar i MMD:s regering. Att korruption kunnat fortgå utan insyn från civilsamhället är ännu ett bevis på det elitstyre som rådde i landet. Senare samma år utlyste regimen undantagstillstånd i landet, varefter flera politiska motståndare till MMD arresterades och åtalades för olika typer av brott. Tydliga paralleller kunde dras till Kaundas sätt att styra landet och behålla makten. Nya partier bildades i protest mot regimen, men dessa tilläts av MMD inte något reellt inflytande på landets politik (Bartlett, 2000:443). År 1992 hölls också lokala val i Zambia. I dessa utsågs flera representanter från ZCTU och därmed civilsamhället från MMD:s valsedlar, vilket ytterligare distanserade regimen från civilsamhället. Vi ser genom dessa exempel tydligt hur civilsamhället inte haft tillräckligt stor inverkan för att skapa förutsättningar för ett demokratiskt Zambia. Landets elit är helt enkelt för inflytelserik och tjänar för mycket på att behålla den rådande politiska situationen för att vara intresserade av en demokratisering.

Den gamla politiska maktstrukturen lever i allra högsta grad kvar i Zambia och det är huvudsakligen denna som gör att landets demokratiseringsprocess har avstannat och att demokratin inte konsoliderats.

5 Slutsats

Efter närmare tre decennier av auktoritärt styre befann sig Zambia under slutet av 1980-talet i en situation där missnöjet var utbrett på grund av den socioekonomiska situationen och den höga korruptionsnivån. Mot denna bakgrund kom civilsamhället att ställa krav på införande av demokrati. För att möjliggöra detta krävdes en grundläggande omläggning av det politiska systemet och häri spelade civilsamhället en viktig roll som pådrivare för fria val. År 1991 hölls så slutligen fria val och MMD stod som överlägsna segrare efter valet. Vid denna tidpunkt företrädde MMD civilsamhället i stort, men blev därefter en del av det elitsamhälle som sedan länge utmärkt landets politiska struktur. På så vis fortsatte lojalitet mot regimen att premieras före kompetens och kvalitet.

Genom att MMD och Chiluba, på bekostnad av sina egna och affärsorganisationernas intressen, bortsåg civilsamhällets åsikter menar vi att den pluralism som krävs för införandet av en genuin flerpartistat aldrig infann sig. För att adressera problematikens kärna och tillgodose kravet om pluralism krävs att eliten i samhället också har en vilja till förändring. Någon sådan vilja kunde civilsamhället dock inte framtvinga.

Civilsamhällets *roll* var i Zambia viktig för regimskiftet och därmed inledandet av transitionen mot demokrati. Civilsamhället fyllde det politiska tomrum som uppstod då oppositionspartier var förbjudna av den auktoritära regimen. Därigenom möjliggjorde civilsamhället uttryck av folkviljan och de politiska åsikter som slutligen genererade den auktoritära ledarens avgång. Civilsamhället verkade följaktligen både som ett medel för uttryck av politiska åsikter och som ett forum för politisk handling. Utifrån vad vi kunnat urskilja var rollen dock mer omfattande i transitionsfasen än i efterföljande demokratiseringsfas.

Civilsamhällets *betydelse* var i inledningen av Zambias transitionen mot demokrati förhållandevis påtaglig. Det var civilsamhället som genom sin kritik delegitimerade den dåvarande regimen och därigenom undergrävde dess makt. Beroende på hur civilsamhället uppfattas är dock dess betydelse mer eller mindre omfattande. Med hänsyn till den politiska struktur som fanns i Zambia var det i slutändan många aktörer ur civilsamhället som exkluderades från de sammankomster som skulle lägga grunden för demokrati. På så vis blev demokratiseringsprocessen i mångt och mycket föremål för landets elit.

Civilsamhällets betydelse för efterkommande demokratiseringsfas kan, med hänsyn till det som uppsatsen uppvisat, inte sägas vara särskilt omfattande. Zambias elit påverkades inte nämnvärt av civilsamhället och deras krav, eftersom den politiska strukturen inte skapade några incitament till att demokratisera landet ytterligare. Utöver ett regimskifte visade sig civilsamhället inte vara den betydande faktor som krävs för att åstadkomma någon större politisk förändring i

landet. Av den anledningen upplevs den sammantagna betydelsen för Zambias demokratiseringsprocess som svag.

Vi tycker oss kunna urskilja att civilsamhället i Zambia fyller en mer omfattande roll och betydelse i transitionsfasen än i demokratiseringsfasen. Denna tendens uppmärksammas även av teoretiker på området.

Det är rimligt att anta att bakomliggande faktorer bidrog till att civilsamhället kunde avsätta den auktoritära regimen. Däremot var varken dessa faktorer eller civilsamhället självt starka nog att åstadkomma en bestående förändring av landets gamla politiska struktur.

6 Referenslista

- Baldwin, Kate, 2010. "Zambia: one party in perpetuity?", s. 295-309 i Diamond, Larry – Plattner, Marc F. (red.), 2010. *Democratization in Africa*. Baltimore: Johns Hopkins University Press
- Bartlett, David M.C, 2000. "Civil Society and Democracy: A Zambian Case Study", *Journal of Southern African Studies*, vol. 26, nr. 3, s. 429-446.
- Baylies, Carolyn – Szeftel, Morris, 1997. "The 1996 Zambian elections: Still awaiting democratic consolidation", *Review of African Political Economy*, vol. 24, nr. 71, s. 113 – 129.
- Boussard, Caroline, 2008. "Civilsamhälle och demokratisering", s.148-169 i Hydén, Göran (red.), 2008. *Demokratisering i tredje världen*. Lund: Författarna och Studentlitteratur
- Bratton, Michael, 1992. "Zambia starts over", *Journal of Democracy*, vol. 3, nr. 2, s. 81-94
- Chisepo J.J, Mphaisha, 2000. "The State of democratization in Zambia", *Commonwealth & Comparative Politics*, vol. 38, nr. 3, s. 131-146. London: Frank Cass
- Esaiasson, Peter – Gilljam, Mikael – Oscarsson, Henrik – Wägnerud, Lena, 2007. *Metodpraktikan: Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Vol. 3 Stockholm: Nordstedts juridik.
- Freedom House, 2010. *Freedom in the world 2010*. Freedom House, januari 2011. [Elektronisk]Tillgänglig:<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&year=2010&country=7951> Hämtdatum: 2011-04-28.
- Fukuyama, Francis, 1995. "The Primacy of Culture", *Journal of Democracy*, vol. 6 nr. 1 s. 7-14.
- Gill, Graeme, 2000. *The Dynamics of Democratization*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan press ltd
- Good, Kenneth, 1989. "Debt and the One-Party State in Zambia", *The Journal of Modern African Studies*, vol. 27, nr. 2, s. 297-313

- Grugel, Jean, 2002. *Democratization. A critical introduction*. Houndsmill, Basingstoke, Hampshire and New York: Palgrave Macmillan
- Huntington, Samuel, 1991. "Democracys third wave", *Journal of Democracy*, vol. 2, nr. 2, s. 12-34
- Johansson, Jonas, 1998. "Demokrati och internationalisering", s. 234-263 i Hydén, Göran (red.), 2008. *Demokratisering i tredje världen*. Lund: Författarna och Studentlitteratur
- Karvonen, Lauri, 1997. *Demokratisering*. Lund: Studentlitteratur
- Letki, Natalia, 2009. "Social capital and civil society", s. 158-169 i Haerpfer, Christian W. – Bernhagen, Patrick – Inglehart, Ronald F. – Welzel, Christian (red.), 2009. *Democratization*. New York: Oxford University Press
- Morlino, Leonardo, 2009. "Political parties", s. 201-218 i Haerpfer, Christian W. – Bernhagen, Patrick – Inglehart, Ronald F. – Welzel, Christian (red.), 2009. *Democratization*. New York: Oxford University Press
- O'Donnell, Guillermo – Schmitter, Philippe, 1986. *Transitions from authoritarian rule: Tentative conclusions about uncertain democracies*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Rakner, Lise – Svåsand, Lars, 2005. "Stuck in transition: electoral processes in Zambia 1991-2001", *Democratization*, vol. 12, nr. 1, s. 85-105
- Rindeljäll, Teresia, 1998. "Demokratidefinitionens dilemma – smal eller bred?", s. 27-51 i Hydén, Göran (red.), 2008. *Demokratisering i tredje världen*. Lund: Författarna och Studentlitteratur
- Rose, Richard, 2009. "Democratic and undemocratic states", s. 10-23, i Haerpfer, Christian W. – Bernhagen, Patrick – Inglehart, Ronald F. – Welzel, Christian (red.), 2009. *Democratization*. New York: Oxford University Press
- Rossi, Federico M. – Della Porta, Donatella, 2009. "Social movement, trade unions, and advocacy networks" s.172-185 i Haerpfer, Christian W. – Bernhagen, Patrick – Inglehart, Ronald F. – Welzel, Christian (red.), 2009. *Democratization*. New York: Oxford University Press
- Schumpeter, Joseph, 1943. *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: George Allen and Unwin.

- Sklar, Richard, 1986. "Democracy in Africa", s. 17-30 i Patrick Chabal (red). *Political domination in Africa*, 1986. Cambridge: Cambridge University Press
- VonDoepp, Peter, 1996. "Political Transition and Civil Society: The Cases of Kenya and Zambia", *Studies in Comparative International Development*, vol. 31, nr. 1, s. 24-47.
- Welzel, Christian, 2009. "Theories of democratization", s. 74-90 i Haerpfer, Christian W. – Bernhagen, Patrick – Inglehart, Ronald F. – Welzel, Christian Bernhagen (red.), 2009. *Democratization*. New York: Oxford University Press